

Een Brabantse piramide.

Een zeventiende-eeuwse belvédèreheuvel in Ossendrecht

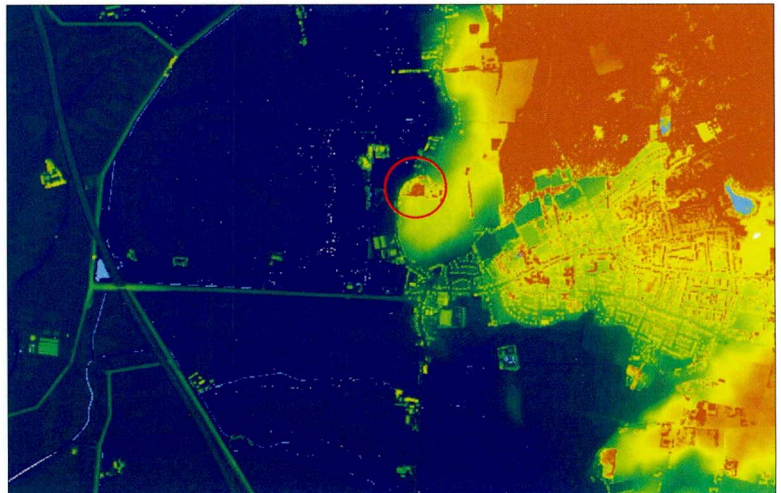
JOS CUIJPERS EN JOHN DE JONG

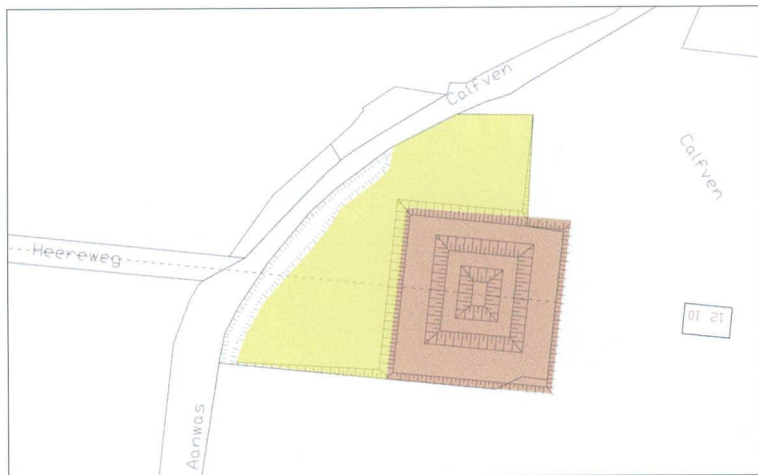
Verscholen in een klein bosje, overwoekerd door struiken en bomen, ligt een eeuwenoud aardwerk, zo'n 17 meter hoog en 50 bij 50 meter aan de voet. Om er te komen moet je een weg banen door het dichte struikgewas. Maar alle moeite wordt beloond als opeens een deel van een heuvel zichtbaar wordt. De enorme breedte, de steile helling. Het totaal is niet te overzien door alle bomen en struiken. Pas als je omhoog geklommen bent en blijkt dat de heuvel bestaat uit meerdere terrassen, kom je erachter dat je op een piramide staat. Dit lijkt een passage over een archeologische expeditie naar een verborgen Maya-tempel in de jungle van Midden-Amerika. Maar het gaat hier gewoon over een plekje in West-Brabant. Heel even was hij in het nieuws in de vaderlandse en zelfs de internationale pers: de 'Brabantse piramide' bij Ossendrecht. Tijd om de feiten op een rijtje te zetten.

Vlak buiten Ossendrecht, in het uiterste zuidwesten van de provincie Noord-Brabant, ligt een bosje met daarin een overwoekerde heuvel. Dit is de piramide. Het bosje ligt naast een eeuwenoude boerderij op de rand van de Brabantse Wal, een steilrand tussen het Brabants zandplateau in het oosten en het Zeeuwse kleigebied in het westen. Pre-

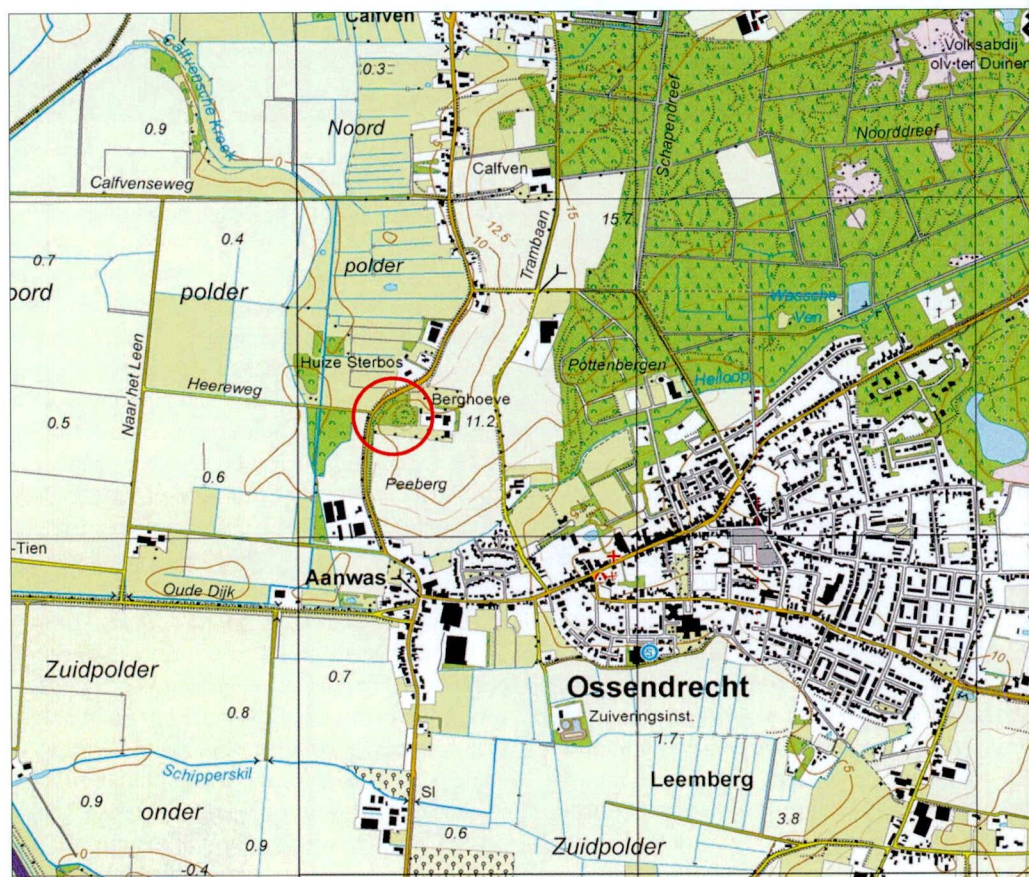
cies op de grens tussen beide landschapstypen ligt een weg die ter plaatse een bocht rondom een natuurlijke helling volgt. Deze uitham van de Brabantse Wal staat bekend als de Peeberg. In de periode tussen het wegslaan van laagveen door de zee (vanaf 1250) en de inpoldering van de slikken en gorzen (vanaf 1500) vormde de zandrug bij hoog water een landtong. De steil-

SHet Actueel Hoogtebestand Nederland (AHN) - duidelijk is te zien dat de piramide (binnen de cirkel) op de rand van de Brabantse Wal (hoog, rechts) ligt, waar deze grenst aan het lagere polderland (blauwe, links).

De huidige situatie van de piramide bij Ossendrecht (schematisch). Het natuurlijke reliëf ter plaatse loopt op van 0 m +NAP ter hoogte van de weg Aanwas/Calfven tot 10 m aan de zuidoostzijde. In geel het uitgegraven deel waar zand is gewonnen, waarbij de eerste trap van de piramide werd uitgespaard; in bruin de ophoging.

Recente topografische kaart. Het bosje met de piramide ligt vlak ten westen van de Berghoeve, centraal op deze kaartuitsnede (bron: kadaster, 2015).

De huidige situatie. Door erosie zijn de contouren van de piramide afgesletten, maar met name de onderste trede is nog goed herkenbaar. Door de dichte begroeiingen is het lastig de restanten te fotograferen. Daarom zijn de oorspronkelijke contouren van de piramide hier ingeschetst.

rand is er zo'n 10 meter hoog; de kleigronden liggen ongeveer op NAP, de weg ligt ongeveer 1 meter hoger en de heuvel rijst daar nog eens 9 meter bovenuit.

Ter plaatse is een deel van het talud van de heuvel afgegraven. Het maaiveld is er vlak. Waar het zand dat hier gewonnen is naartoe is gegaan, is niet bekend. Volgens de huidige eigenaar is het eeuwen geleden gebruikt bij de aanleg van de polderdijk ten westen van de locatie. Het is de vraag of dit klopt, want zand is geen goede bouwstof voor dijk aanleg. In de zuidoosthoek van de helling is een deel gevrijwaard van ontgronding, waardoor als het ware een vierkant grondlichaam is achtergebleven. Op dat grondlichaam van zo'n 50 x 50 meter is een min of meer vierkante heuvel opgeworpen van ongeveer 35 x 35 meter en 5 meter hoog met een vlakke bovenzijde. Daarbovenop is een derde grondlichaam herkenbaar van ongeveer 15 x 15 meter en eveneens naar schatting zo'n 5 meter hoog.

Het geheel is overwoekerd met bomen en struiken, waardoor de totale structuur in het veld moeilijk herkenbaar is. De bomen variëren in ouderdom. Enkele eiken zijn ongeveer 100 jaar oud, andere bomen zijn zo'n dertig jaar geleden door de huidige eigenaar geplant. De heuvel is het restant van een piramidevormige belvedere, waarop ooit een theehuisje stond.

HISTORISCHE GEGEVENS

Er is een afbeelding uit 1670 bekend van dit aardwerk.¹ Op deze afbeelding (zie p. 91) is de piramidevormige opbouw goed herkenbaar: drie opeenvolgende terrassen met redelijk steile hellingen. Bovenop is een klein bouwwerk zichtbaar, waarover later meer. Aan de oostzijde (links op de afbeelding; het noorden is onder) zijn bovendien op de terrasranden opgangen herkenbaar. Voor het onderste terras kan dat niet kloppen. Toch is deze afbeelding zeer waardevol, omdat de oorspron-

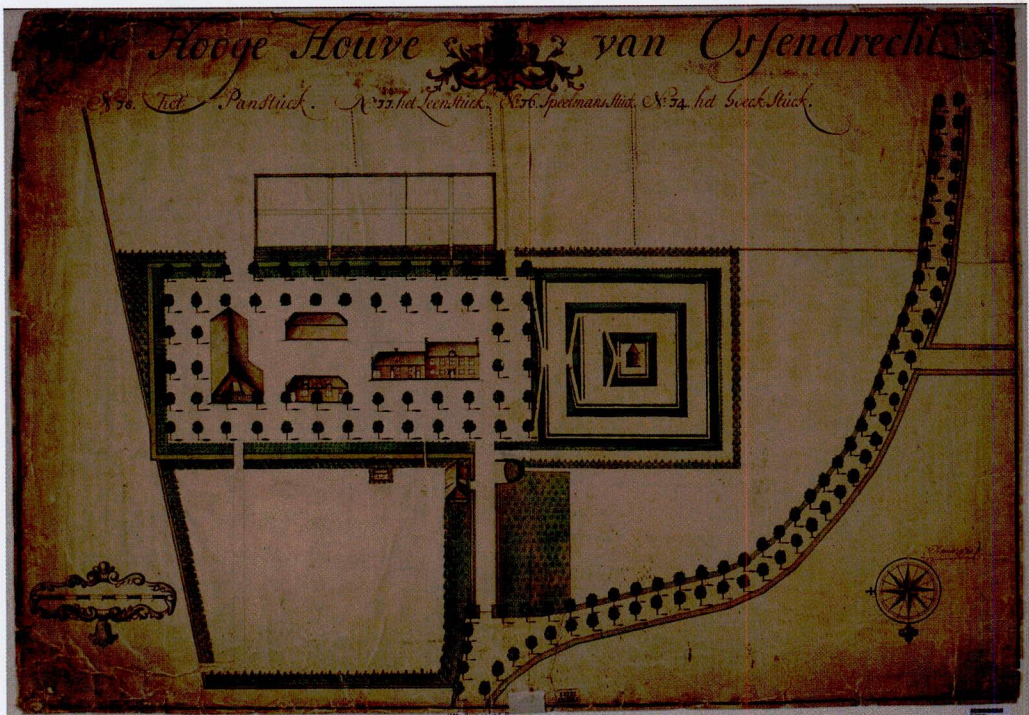
kelijke vorm en de functie van de heuvel er uit afgeleid kunnen worden en hij bovendien een basis biedt voor de datering. Het gebouwtje dat op de top is ingetekend, lijkt te zijn voorzien van een spits schilddak en een opvallend groot raam. Het betreft zo te zien een soort theehuisje of een prieel waar men van het uitzicht kon genieten. Op basis van deze gegevens kunnen we de heuvel benoemen als een belvédère, een uitzichtheuvel.

De hoeve werd omgeven door een dubbele bomerij. Langs de buitenrand van het erf is een houtsingel te onderscheiden. De belvédèreheuvel was slechts beplant met lage beplanting of gras en haagjes aan de randen, waardoor het uitzicht vanaf de terrassen niet werd belemmerd. Aan de oostzijde, de kant waar de belvédèreheuvel grenst aan het bebouwde erf, zijn de opgangen naar de hogere niveaus te onderscheiden. Opvallend is verder dat de

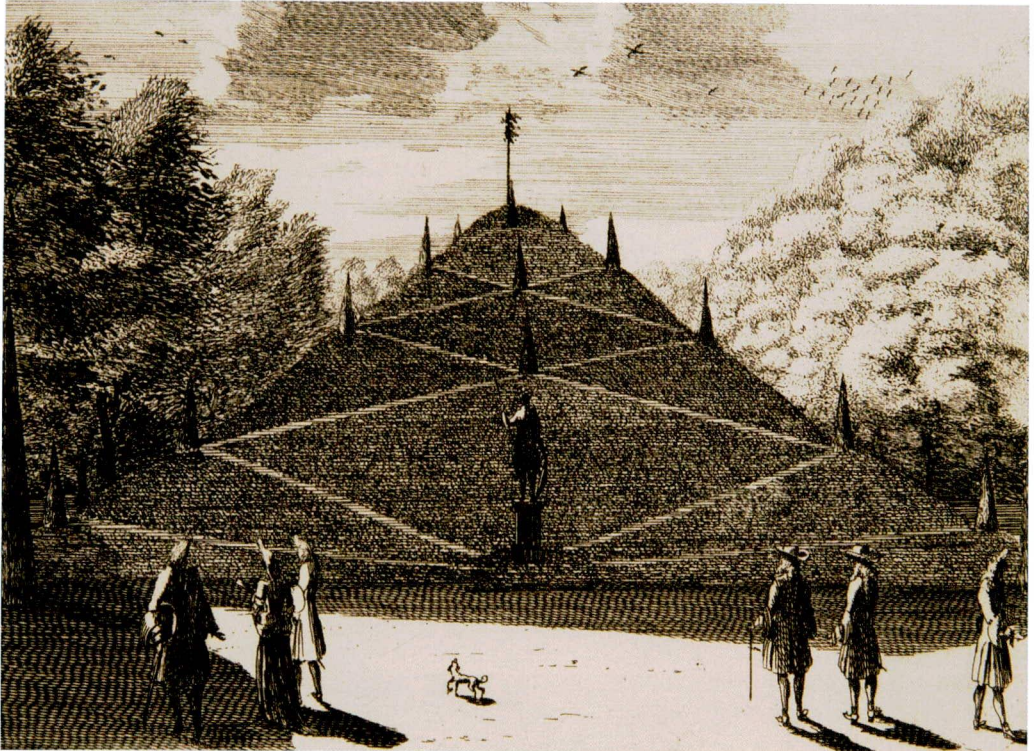
ontsluitingsweg van de Noordpolder van Ossendrecht (thans nog aanwezig: de Heereweg) recht op de belvédère aan loopt, dus in de zichtlijn van het uitzichtpunt is gelegd.

Op het kadastraal minuutplan is de heuvel, bestaande uit drie terrassen, eveneens goed herkenbaar. Op de top is het gebouwtje, dat toen blijkbaar nog bestond, aangegeven. Het is waarschijnlijk tussen het tijdstip van inmeten (1829) en het definitief worden van de kadastrale registratie (1832) afgebroken, want in de Oorspronkelijke Aanwijzende Tafel is het betreffende nummer en ook de functie doorgehaald (*Koepel...*).² Uit het kadastraal minuutplan blijkt overigens ook dat ten zuiden van de heuvel een dreef lag, met evenals de Heereweg een zichtlijn op de (voormalige) koepel.

In archiefstukken wordt niet gesproken over een piramide, noch over een belvédère. De

§ De Hooge Hoeve van Ossendrecht, 1670 (bron: invnr. ARR-D 135, collectie Het Markiezenhof, Bergen op Zoom; het noorden is onder).

De Parnassusberg op de buitenplaats Zorgvliet, prent uit 1645, vervaardiger onbekend (bron: Haags Gemeentearchief).

heuvel wordt ‘terras’ genoemd (*een herenhuis, met terras, hof, plantage, boerenwoning met coornberg, schuur, wagenhuis, schaapstal, bakkeet, boerenerf en landerijen, in totaal 120 gemeenten (ca 48 ha)*) (Van Ham, 1979).

Uit de kaarten en de archiefstukken blijkt niet of de piramide deel uitmaakte van een tuin- of parkaanleg. Vorm en gebruik doen echter vermoeden, dat de heuvel deel uitmaakte van een groter geheel.

BELVEDERES EN PARNASSUSBERGEN

Belvédère of Belvedere is een Italiaanse term die letterlijk ‘mooi (uit)zicht’ betekent. De term kwam in de 16e eeuw in zwang en verwijst in beginsel naar een locatie die een mooi uitzicht biedt, met al dan niet een bouwwerk op die plek. Onder een belvedere verstaan we tegenwoordig meestal een uitkijktoren of een

ander gebouwd uitkijkpunt.³ Belvédères bestonden al lang voordat het woord ervoor hier in zwang kwam. Toentertijd noemde men ze eenvoudigweg ‘terras’. Op enkele van de hier genoemde archiefstukken en kaarten wordt de uitzichtheuvel ook als zodanig aangeduid. In de 16e eeuw werden belvédères geïntroduceerd als decoratief onderdeel van Italiaanse renaissance tuinen. Een belvedere werd evenals het landhuis in Italië veelal geplaatst op de top of tegen de helling van een natuurlijke heuvel. Vanuit dit bouwwerk of een voorligende terrasgedeelte was het mogelijk om de tuinen en het omliggende landschap te overzien. Vaak werd een symbolische betekenislaag geïntroduceerd door deze heuvels als ‘Parnassusberg’ aan te duiden. Daarmee werd verwezen naar de Griekse mythologie; de Parnassus is een bergmassief bij Delphi, gewijd

aan Apollo en de verblijfplaats van de muzen. In renaissancetuinen was de Parnassusberg een vast iconografisch thema (Cellauro, 2003). Door te verwijzen naar Apollo, de god van de muziek en dichtkunst, drukte de eigenaar zijn verfijnde smaak en zijn kennis van de klassieke Oudheid uit. Tevens moest het sierelement aanzetten tot bespiegeling en de aanschouwer bezieling geven.

Als Parnassusberg aangelegde uitzichtheuvels werden in de 17e eeuw ook in de rest van Noord-West Europa een trend in de tuinkunst. Ongetwijfeld droegen de nauwe (internationale) banden die de hoge adel onderhield bij aan de verspreiding van dit fenomeen.⁴ Ook in de 17e-eeuwse Nederlandse tuinkunst waren Parnassusbergen niet ongebruikelijk. Een bekend Nederlands voorbeeld was de Parnassusberg die staatsman en dichter Jacob Cats (1577-1660) omstreeks 1643 liet aanleggen op de door hem gestichte buitenplaats Zorgvliet te Rijswijk.⁵ De kunstmatige heuvel was middels diagonaal kruisende paden te beklimmen. Opvallend is dat de meeste uitzichtheuvels uit deze periode een getrapte opbouw hadden. Zo waren ook de Parnassusbergen in de tuin van New College (Universiteit van Oxford, 1648-1649) en op het landgoed Edingen nabij Brussel (1630-1662) opgebouwd uit opeenvolgende terrassen. Op basis van deze korte verkenning kan echter niet geconcludeerd worden dat de piramide van Ossendrecht een Parnassusberg was. Die naam lijkt namelijk voorbehouden aan uitzichtheuvels, waarbij de associatie met de mythologische bergketen nadrukkelijk tot uitdrukking werd gebracht door de aanwezigheid van een godenbeeld van Apollo of een Apollotempel, al dan niet in combinatie met een inrichting van de omliggende tuinen die deze betekenis ondersteunde. Dat staat voor de piramide van Ossendrecht allerminst vast. Daarentegen bieden de voorbeelden door hun gelijkenis in vorm wel belangrijke aanknopingspunten voor een datering. Geconstateerd kan worden dat uitzichtheuvels in het tweede kwart van de 17e eeuw op verschil-

lende plekken werden aangelegd en dat het mode was om het grondlichaam in verschillende lagen op te werpen. Dit wordt bevestigd door het navolgend fragment uit het essay *Of Gardens* dat de Engelse filosoof, wetenschapper en politicus Francis Bacon in 1625 schreef: *I wish also, in the very middle, a fair mount, with three ascents and alleys enough for four to walk abreast, which I would have to be perfect circles, without any bulwarks or embossments; and the whole mount to be thirty foot high; and some fine banqueting house with some chimneys neatly cast, and without too much glass.* Behalve de getrapte opbouw komt de ideale hoogte van 30 voet (circa 9 meter) waaraan wordt gerefereerd, nagenoeg overeen met de hoogte van de piramide van Ossendrecht. Uit deze beschrijving blijkt eveneens dat het destijds al gebruikelijk was om een paviljoen op een uitzichtheuvel te plaatsen.

Blijkens een historische kaart van de Hooge Hoeve bestond de piramide van Ossendrecht in 1670. Tegen de achtergrond van de beschreven ontwikkelingen in de tuinkunst, waarbij de aanleg van een getrapte belvédèreheuvel omstreeks 1625 door een Engelsman als een nieuw verschijnsel wordt gepresenteerd, lijkt een datering omstreeks het midden van de 17e eeuw voor de hand te liggen. Deze voorlopige aanname wordt ondersteund door de regelmatige vorm van de uitzichtheuvel in Ossendrecht. Geometrie stond in deze periode namelijk volop in de belangstelling. Het humanistisch streven om absolute harmonie te bereiken door middel van het toepassen van zuivere mathematische proporties, zoals dat in de renaissance in zwang was geraakt en toegepast werd in de vormentaal van het classicisme die in de 17e eeuw algemeen werd gebruikt in de Republiek. Geometrie en gelijkvormigheid werden beschouwd als middelen om de natuur te verbeteren en te vervolmaken (Cuijpers, 2001; De Jong, 1988, p. 19). Van een aantal belvédères is bekend dat de aanleg een politiek oogmerk had, waarbij de symbolische betekenis tot uitdrukking werd gebracht in de vormgeving.⁶ Als hiervan

De omgeving van de piramide: centraal de boerderij De Berghoeve of De Hoge Hoeve, gelegen op de hoogte van de Brabantse Wal, rechts daarvan het bosje, waarin de piramide verborgen is; de contouren van de bovenzijde zijn enigszins herkenbaar door de dichte struikbegroeiing rechts van de boerderij. De weg rechts (Calfven) vormt de begrenzing van het hoge land links en het lage land rechts, waarvan nog net een puntje te zien is. De weg in het midden is geen openbare weg, maar de inrit naar de boerderij.

bij de piramide van Ossendrecht al sprake was, dan zal dat vermoedelijk nooit meer te achterhalen zijn. Toch is het uitgesloten dat de uitzichtheuvel werd aangelegd als een betekenisloos object in een neutrale context. Hoewel dit nooit specifiek is onderzocht voor het verschijnsel 'belvédère' geldt voor de Noord-Nederlandse cultuur in de 17e eeuw dat de tuinarchitectonische ideeën de heersende morele en godsdienstige overtuigingen in de jonge natie weerspiegelden. Een geordende inrichting werd niet alleen nagestreefd omwille van het praktisch nut, maar evenzeer op grond van levensbeschouwelijke motieven. De Nederlanders die door genadegave Gods in staat waren om natuur te temmen en nieuw land door inpoldering te scheppen, beheersten in hun tuinen ook de microkosmos. De hofdichten die Jacob Cats en Constantijn Huygens schreven over de tuinen op hun buitenplaatsen Zorgvliet en Hofwijck getuigen hiervan. Het is van belang om te beseffen dat het wellicht ook deze bril is geweest,

waarmee toentertijd naar het landschap in de omgeving van de piramide van Ossendrecht werd gekeken. Indien de aanleg van de uitzichtheuvel daadwerkelijk samenhangt met de inpoldering van de Noordpolder, een mogelijke relatie die verderop in dit artikel wordt beschreven, dan lijkt het aannemelijk dat een dergelijke associatie aan de orde was.

BELVEDÈRES IN DE OMGEVING

De Brabantse Wal was van oudsher gewild als vestigingsplek voor de elite. Eerst was dat vanwege het militair-strategische voordeel en de kwaliteit als jachtgebied, later om de landschappelijke kwaliteiten. In de omgeving bevinden zich meerdere restanten van belvédères die eertijds bij belangrijke woonplekken hoorden. Tijdens de inventarisatie van cultuurhistorische waarden in de gemeente Woensdrecht (Monumentenhuys Brabant, 2013) kwamen verschillende restanten naar voren, variërend van een kleine verhoging in het landschap waarvan uit bronnenmateriaal

bekend is dat er ooit een belvédère aanwezig is geweest, tot grote restanten en zelfs compleet overgebleven structuren (zoals de Gloriette bij Putte, waar op de top van het thee-koepeltje een uitzichtpunt is gemaakt, omgeven door een hekwerk van siersmeedijzer). In 2008 en 2011 heeft er op internet een discussie plaatsgevonden over de piramide bij Ossendrecht (Holwerda & Van Hilten, 2008-2013). Daarbij werden niet alleen diverse kunstmatige verhogingen op landgoederen vermeld, maar werd ook gewezen op een trappiramide op het landgoed Ruitershove ten oosten van Bergen op Zoom. Deze piramide is aangegeven op een landmeterskaart uit 1788 (Adan, 1788). Op de kaart valt te lezen: Heerenhuys, hoff, glacier (ijskelder - glacière). Blijkbaar had de piramide hier de (neven)functie van ijskelder. Het is zeer onwaarschijnlijk dat dit bij de Hoge Hoeve eveneens het geval was, omdat er in geen enkele kaart of archiefstuk verwezen wordt naar een ijskelder en ook in het veld niets wordt aangetroffen dat daarop lijkt. De piramide bij Ruitershove is in de loop van de 19e eeuw afgegraven. Tegenwoordig is er niets meer van te zien. Daarmee lijkt de Brabantse piramide bij Ossendrecht de laatste van deze bijzondere fenomenen.

HISTORISCHE OMSTANDIGHEDEN VAN DE BELVEDÈRE BIJ DE HOOGHE HOEVE

De naam van de boerderij waar de piramide bij hoorde, was de Berghoeve of de Hooge Hoeve. Waar de naam vandaan komt, is wel duidelijk: de boerderij ligt op een landtong, onderdeel van de Brabantse Wal, die ver in het omliggende lagere gebied uitsteekt. Eeuwenlang werd de Heerlijkheid Ossendrecht bestuurd door twee heren, waarvan de markies van Bergen op Zoom er één was. Er was een in bestuurlijk opzicht zeer ingewikkelde situatie gegroeid. In 1761 verkocht de plaatselijke heer zijn deel (de halve heerlijkheid) aan de markies. Kern van die halve heerlijkheid was de Hoge Hoeve, die in 1761 bestond uit: een heerenhuis (ook wel jachthuis genoemd) met terras, hof, plantage, boerenwoning met 'coornberg, schuur, wagenhuis, schaapstal, bakkeet, boerenerf en landerijen, in totaal 120 gemeten' (circa 48 ha) (Van Ham, 1979). Uit de tekst valt op te maken dat de belvédèreheuvel ('terras') toen al bestond. Het gebouwtje bovenop wordt niet afzonderlijk vermeld. Uit bijgaande kaart blijkt dat ze in ieder geval in 1670 beide al aanwezig waren. Uit diverse kaarten in het Markiezenhof (waar het stadsarchief van Bergen op Zoom wordt bewaard) blijkt de structuur van de belvédèreheuvel (drie vrij vlakke

plateaus met vrij steile taluds, de vorm van een trappiramide) in ieder geval tot ver in de 19e eeuw aanwezig te zijn gebleven.

INPOLDERING VAN DE NOORDPOLDER EN GEOGRAFISCHE RELATIE

Hiervoor bleek al dat er een relatie bestaat tussen de piramide en de Heereweg⁷ in de Noordpolder van Ossendrecht. De piramide ligt exact in de as van deze weg en is ook exact in die richting georiënteerd. Ingewikkelder wordt het te bepalen hoe die relatie eigenlijk ontstond: kwam de Heereweg eerder tot stand dan de piramide of was het andersom of wellicht waren ze er min of meer gelijktijdig? De vraag is dan: wanneer werd deze weg aangelegd? Dit soort polderwegen werd gewoonlijk vlak na de drooglegging van de betreffende polder aangelegd. Als we de datering van de weg weten, hebben we wellicht ook een redelijke datering van de piramide. Dat ligt hier echter nogal ingewikkeld. Wanneer de huidige ruimtelijke structuur in de polder tot stand is gekomen, is niet meer te achterhalen. De polder is twee keer droog gelegd en weer overstroomd. Pas in 1683 werd het gebied definitief droog gelegd.

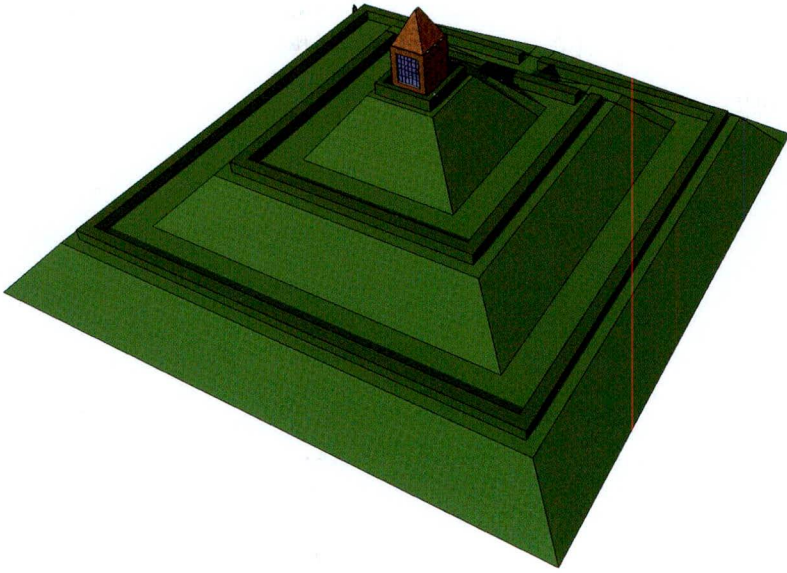
Uit 17e-eeuwse verklaringen blijkt dat het gebied voor het eerst in de 15e eeuw werd in-

gepolderd. Na de stormvloed van 1552 werden diverse polders gecombineerd tot één polder, de dijkage van Woensdrecht. Door de stormvloeden van het jaar 1570 verdween het gebied weer in de golven. Op 9 en 10 maart van dat jaar werd de kust van Vlaanderen, Zeeland en Holland door de zee getroffen. Een geweldige schade aan de dijken in het gebied ten zuiden van Bergen op Zoom was het gevolg. Men kreeg nauwelijks de tijd om de schade te herstellen, want op 1 en 2 november had de Allerheiligenvloed plaats. De schade bleef toen niet beperkt tot de gebieden rondom de Delta, maar ook de kusten van de Noordzee, de Zuyderzee en de Waddenzee werden getroffen. Pogingen om het gebied opnieuw te bedijken, werden door nieuwe overstromingen en door het uitbreken van de Tachtigjarige Oorlog teniet gedaan. Pas na de Vrede van Munster (1648) kreeg men de gelegenheid om de verwaarlozing van de voormalige polders in het gebied in kaart te brengen en herbedijkingen tot stand te brengen.

De bedijking van het Neerland van Woensdrecht had plaats in 1651. De zeedijk ervan sloot in het zuiden aan bij de gelijktijdig bedijkte polder van Ossendrecht. De scheiding tussen beide polders werd gevormd door de Schenkeldijk. Over de rechten op de Schenkeldijk.

SHet Actueel Hoogtebestand Nederland (AHN) is vernieuwd. Dankzij beschaduwing en het weglaten van bebouwing en begroeiing is de piramide in zijn huidige toestand goed zichtbaar (bron: www.ahn.nl).

§ Reconstructie van de piramide van Ossendrecht zoals die er omstreeks 1670 uitgezien zal hebben.

dijk werd door de dijkbesturen fel gestreden. De overstroming van 1683 maakte in ieder geval aan deze onenigheid een einde, maar deed ook de polders opnieuw verdwijnen. Vervolgens werd het Noordland van Ossendrecht opnieuw ingedijkt (Van der Heijden, 1988). Omdat de Heereweg (en de piramide) gedetailleerd staan aangegeven op een kaart uit 1670 is de weg in ieder geval ouder dan deze laatste herbedijking. Indien sprake is geweest van een samenhang tussen de aanleg van de weg en het aardwerk, dan dient er vooralsnog vanuit gegaan te worden, dat er een verband is met de bedijking van 1651 en niet met de 15e-eeuwse eerste bedijking.

HOE HEEFT DE BELVEDÈRE ERUIT GEZIEN?

De locatie van de piramide is thans geheel bebost. Op het eerste gezicht is er van buitenaf niet zoveel te zien. Een luchtfoto laat echter zien dat er nog wel degelijk een vierkante structuur aanwezig is op de plaats van de belvédèreheuvel: binnen het bosje dat de locatie thans bedekt, is duidelijk een vierkante structuur herkenbaar. Door de dichte bosbe-

planting met onderbegroeiing is onderzoek in het terrein vrij moeilijk. Ter plaatse zijn vanaf de rand van het terrein de restanten van de drie terrassen nog herkenbaar: vrij steile taluds, afgewisseld met vrij vlakke plateaus. Vanaf de top is er thans geen uitzicht door de dichte beplanting. Het bovenste plateau wordt ontsierd door een grote kuil. Mogelijk hebben schatgravers hier gezocht naar overblijfselen. Op basis van de oude kaarten is een goede reconstructie van de piramide mogelijk. Deze bestond uit drie terrassen die aan de bovenzijde voorzien waren van haagjes. Aan de oostzijde waren er taluds met paadjes om vanuit de Hooge Hoeve naar de top te gaan. Aan de bovenzijde stond een theehuisje met een spits toelopend dak en een groot raam aan de westzijde (uitkijkend over de polders en de Schelde in de verte).

De gemeente Woensdrecht, waartoe Ossendrecht behoort, is van plan de piramide vrij te leggen door het verwijderen van alle opslag en zo mogelijk ook het uitzicht weer te herstellen door het strategisch kappen van een aantal bomen. Ook wordt het grondlichaam

dan weer hersteld en zichtbaar gemaakt. De plannen zijn gereed. Het wachten is nu op de financiering.

BESLUIT

Bij het plaatsje Ossendrecht in de uiterste zuidwesthoek van de provincie Noord-Brabant bevindt zich een merkwaardig aardwerk dat ooit is aangelegd als uitzichtheuvel (belvédère) in de vorm van een trappiramide. De uitzichtheuvel behoort bij een naastgelegen, helaas verdwenen herenhuis. Mogelijk houdt de aanleg verband met de herinpoldering van de Noordpolder van Ossendrecht in 1651. Nader onderzoek is nodig om de historische relatie tussen de piramide en zijn omgeving te bepalen. Het verdient daarbij aanbeveling om het fenomeen te bestuderen vanuit een benadering, waarin tuinhistorische en historisch-geografische inzichten worden gecombineerd. Mogelijk kan dan ook een exactere datering verkregen worden. Voorlopig houden wij het op een datering omstreeks het midden van de 17e eeuw, mede omdat deze belvédère door zijn vorm en functie geheel past in de traditie van die tijd. Vroeger waren er meer van dergelijke piramidevormige belvédères aanwezig in de omgeving, maar tegenwoordig is dit de enige die nog over is. Het verdient aanbeveling de piramide op korte termijn vrij te leggen en te restaureren. Daarmee kan een nieuw historisch attractiepunt in deze omgeving worden gecreëerd.

A pyramid in Brabant

Near Ossendrecht in the southeastern corner of the province of North Brabant there is a remarkable earthen construction, once erected as a belvedere, shaped like a pyramid. The construction can be dated around the middle of the 17th century and it fits exactly in the traditions of that period. In the past there were more belvederes shaped like a pyramid in this area, but nowadays this is the only one left. The municipality intends to clear the surrounding area and to restore the pyramid.

NOTEN

1. N.N.: De Hooge Hoeve van Ossendrecht, 1670 invnr. ARR-D 135, collectie Het Markiezenhof, Bergen op Zoom.
2. Uit het kadastraal minuutplan blijkt overigens, dat ten zuiden van de heuvel een dreef lag, met evenals de Heereweg een zichtlijn op de (voormalige) koepel.
3. De term heeft in de loop van de tijd andere, aanverwante betekenissen gekregen. Zo is een bekende beleidsnota uit 1999 over de relatie tussen cultuurhistorie en ruimtelijke ordening Belvedere (zonder accenten) genoemd.
4. De hoogadelijke familie Arenberg liet bijvoorbeeld in de periode 1630-1662 een tuin in de stijl van het Franse classicisme aanleggen op hun landgoed te Edingen (*Parc d'Enghien*), een oud jachtdomein ten zuidwesten van Brussel. In de tuin lag een Parnassusberg die bestond uit een ronde, getrapte uitzichtheuvel met Apollotempeltje. Deze tuin ging in de 17e eeuw een bezienswaardigheid vormen voor de Hollandse en Brabantse elite (Verhoeven, 2009).
5. Verschillende bronnen (e.g. Van der Horst, 1994) stellen dat de Parnassusberg op het landgoed Zorgvliet omstreeks 1675 werd aangelegd door Hans Willem Bentinck. In dit artikel is uitgegaan van de datering van de prent uit het Haags Gemeentearchief (1645, vervaardiger onbekend).
6. Ten tijde van de Engelse Burgeroorlog (1642-1651) verplaatste koning Karel I van Engeland zijn hof van Londen naar Oxford. Volgens Seeber (2012) werd in de tuinen van New College (Universiteit van Oxford) versneld een Parnassusberg opgeworpen, als steunbetuiging aan de koning. De bloemenperken die vanaf de heuvel zichtbaar waren, bevatten symbolen die een verwijzing vormden naar de koninklijke familie. Een tweede voorbeeld is de Parnassusberg in de tuin van de Villa Medici te Rome. Deze heuvel werd in de periode 1576-1587 in opdracht van kardinaal Ferdinando I de' Medici aangelegd in de vorm van een Etruskische tumulus (grafheuvel), waar bij de restanten van een derde-eeuwse Tempel van Fortuna werden afgedekt. Volgens Beuzelin (2009) had deze ingreep een tweeledige betekenis. Enerzijds werden de Etruskische wortels van paus

Leo X benadrukt, die van 1513 tot 1521 heerste. De paus was de zoon van Lorenzo I de' Medici, de beroemde heerser van de republiek Florence, en kwam dus uit hetzelfde geslacht als Ferdinando I de' Medici. Anderzijds gaf het toedekken van de Romeinse ruïnes door de tumulus uitdrukking aan de Toscaanse invloed op Rome.

7. De naam Heereweg verwijst ongetwijfeld naar de heer van de heerlijkheid Ossendrecht, maar de exacte relatie van deze naam met het herenhuis of de heer zelf is vooralsnog onduidelijk.

LITERATUUR

- ADAN, J. B. (1788). Beeldbank Historisch Centrum Het Markiezenhof: Caarte ende meetinge Eener Buijtenplaats met de aengeleegen Gronden Genoot Ruyters Hoove, Geleegen onder de Buyte poorterye der Stadt Berghen op ten Zoom, J.B. Adan.
- BEUZELIN, C. (2009). Villa Medici - The Renaissance Palace. Académie de France à Rome, Rome.
- CELLAURO, L. (2003). Iconographical aspects of the Renaissance villa and garden: Mount Parnassus, Pegasus and the Muses. *Studies in the History of Gardens & Designed Landscapes* 23 (1), pp. 42-56.
- CUIJPERS, J. J. (2001). Hollandse renaissancetuinen. *Blauwe Kamer*, 2001 (4), p. 51.
- VAN HAM, W. A. (1979). Half Ossendrecht verkocht. In: *De Heren XVII van Nassau Brabant*, Publicaties van het Archivariaat Nassau-Brabant 50/52, Zevenbergen, pp. 155-168.
- VAN HAM, W. A. (1980). Inventaris van de archieven van de Raad en Rekenkamer van de Markiezen van Bergen op Zoom. Rijksarchief in Noord-Brabant, 's-Hertogenbosch (Inventarissenreeks nr. 25).
- HEIJDEN, G. W. G. VAN DER (1992). Inventaris van de Archieven van de opgeheven polders, waterschappen en samenwerkingsverbanden, opgegaan in het Waterschap De Agger ("Het oud-archief van De Agger", 1545-1988). Waterschap De Agger, Hoogerheide.
- HOLWERDA, J. & F. VAN HILTEN (2008-2013). Combineren van internetbronnen, www.cascade1987.nl/combineren-van-internetbronnen [geraadpleegd 17-09-2013].
- HORST, A. VAN DER (1994). Villapark Zorgvliet in Den Haag. *Jaarboek Monumentenzorg 1994*, pp. 178-189. Monumenten van een nieuwe tijd. Architectuur en stedenbouw 1850-1940. Waanders Uitgevers, Zwolle, pp. 178-189.
- JONG, E. DE (1988). 'Nederlantze Hesperides'. Tuinkunst in de tijd van Willem en Mary, 1650-1702. *Journal of Garden History* 8 (themanummer 2-3 'De Gouden Eeuw van de Hollandse tuinkunst'), pp. 15-40.
- Monumentenhuis Brabant / J.J. CUIJPERS EN J. DE JONG (2013). Erfgoedkaart gemeente Woensdrecht. Geertruidenberg.
- SEEBER, K. (2012). *Ye making of ye Mount: Oxford New College's Mount Garden Revised*. *Garden History* 40 (1), pp. 3-17.
- VERHOEVEN, G. (2009). Anders Reizen? Evoluties in de vroegmoderne reiservaringen van Hollandse en Brabantse elites (1600-7750). *Verloren, Hilversum* (proefschrift Universiteit Antwerpen).